

Dit is de laatste draftversie (pre-print) van E. Van Stichel, "Politiek en het goede leven voor allen," in: *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, 75 (2019) 1: 61-72. Gelieve bij verwijzing naar het gepubliceerde artikel te verwijzen.

Ellen Van Stichel

Politiek en het goede leven voor allen

Politiek en politieke besluitvorming zijn veeleer bijzonder complex en ondoorzichtig te noemen dan eenvoudig. Maar precies om die reden is het uitdagend de vraag te stellen wat nu precies de kern van de zaak is, waarover politiek kan gaan en wat de focus zou moeten zijn. Onvoorwaardelijke solidariteit, wederkerigheid en ruimte voor het onverwachte tekenen de contouren van een antwoord op die vraag.

Schrijven over politiek in een themanummer over eenvoud is een hachelijke onderneming. Wie raakt nog wijs uit het kluwen dat de politiek blijkt te zijn? Niet alleen in België, dat de kroon spant met haar onevenredig complexe staatsstructuur, speelt politiek op verschillende niveaus. Verschillende vaak conflicterende sectoren en groepen eisen aandacht en maatregelen vanuit tegenstrijdige ideologische idealen. De wegen waarlangs die conflicterende belangen het politieke toneel bereiken, blijken allesbehalve transparant. Welke werkelijke macht heeft de politiek binnen een globale economie met haast almachtige multinationals? En wat met de electorale druk wanneer perceptie de feiten overstemt? Hoe dan zinvol spreken over de kern van politiek?

De mens als 'politiek dier'

Onder invloed van de Engelse filosoof Thomas Hobbes (1588-1679) zouden we politiek als een noodzakelijk kwaad kunnen beschouwen: een onmisbare waakhond die vermijdt dat we elkaar vernietigen. Niets minder dan een 'oorlog van allen tegen allen'¹ staat op het spel. De staat en het politieke bestel moeten er dan voor zorgen dat we een 'modus vivendi' – een 'manier van leven' – vinden die elkeen de ruimte geeft om zijn of haar leven te leiden, zonder de angst dat de ander het, al dan niet met geweld, zal bedreigen.

Vele eeuwen voor Hobbes beweerden filosofen echter het tegenovergestelde en zagen ze politiek die de uiting is van een gemeenschappelijke samenwerking, net als een na te streven goed. Al in zijn *Ethica* beschreef de Griekse filosoof Aristoteles (384-322 v. Chr.) de mens als een 'zoon politikon', een politiek dier. Mensen staan niet op zichzelf, maar zijn met elkaar verweven in een *polis* (letterlijk: stad). De gemeenschap is dan ook onmisbaar voor het goede leven. Bovendien houdt het goede leven een actief engagement ten aanzien van die gemeenschap in, en willen mensen als 'politieke dieren' hieraan hun bijdrage leveren. Door die betrokkenheid groeien mensen wederzijds aan elkaar en ontplooiën ze zich. Daar wordt de hele samenleving beter van. Het welzijn van iedere persoon en dat van de gemeenschap zijn dus met elkaar verbonden – met dien verstande dat het hier wel om een universalisering

¹ De context is hierbij van belang: Hobbes schreef *Leviathan* in Frankrijk, waar hij uit angst voor Engelse burgeroorlogen (1642-1651) heen gevlucht was.

van Aristoteles' gedachtegoed gaat, want zijn notie van 'burgerschap' is beperkt tot vrije mannen, met uitsluiting van onder meer vrouwen, kinderen, slaven en armen. Maar met deze context in gedachten ontspruit hier wel de idee van politiek, en bij uitbreiding het publieke domein, als de plek waar mensen samenwerken voor het algemeen welzijn, of: het goede leven voor allen.

Een gepasseerd station?

Politiek niet als splijtzwam maar als verbindende factor in de samenleving, met het algemeen welzijn als richtsnoer – wie droomt daar niet van? Maar kan dat vandaag, in tijden van polarisering, oneliners, *fake news*, kortetermijndenken en de focus op kortstondig electoraal gewin? Dieperliggend lijkt er een meer fundamenteel probleem te zijn, met als symptomen de scepsis en argwaan ten aanzien van de idee van algemeen welzijn en vooral ten aanzien van de praktische haalbaarheid en realiteitszin daarvan.

Een eerste reden tot argwaan heeft te maken met Hobbes' analyse. Indien intermenselijke relaties in essentie als vijandig en conflictueus worden gezien en het eigenbelang primeert – bij Hobbes mede gestaafd door zijn theologische visie op de zondigheid van de mens – kan een idee als algemeen welzijn bedreigend overkomen. Binair en polariserend denken kenmerken onze tijd: het is of-of. Ofwel algemeen welzijn, ofwel mijn individueel welzijn. Dat beide onlosmakelijk met elkaar verbonden zouden zijn, lijkt een relict van een nostalgisch verlangen naar een utopische wereld óf een beangstigend vooruitzicht. Als '*what's in it for me?*' de eerste en meest voor de hand liggende vraag is, spreekt het voor zich dat dat een idee als algemeen welzijn dat ook het goede leven van de ander voor ogen heeft, weinig stemmen zal opleveren.

Bovendien is er scepsis, want is het goede leven voor allen niet gewoon een naïef en onrealistisch en dus te verwerpen construct? Vraag is of het ooit anders is geweest, maar zeker in de context van multiculturele en gepluraliseerde samenlevingen kunnen we geen beroep meer doen op een gemeenschappelijk gedragen idee over het goede leven, laat staan over het *gezamenlijke* goede leven. Integendeel, in onze samenleving dreigt een publiek debat over het goede leven voor allen onvermijdelijk op conflicten uit te lopen. Dat brengt sommigen ertoe te pleiten om dan maar meteen het hele inhoudelijke debat te staken. Bij gebrek aan consensus kunnen we enkel maar de krijtlijnen uittekenen en randvoorwaarden scheppen die garanderen dat mensen zich kunnen ontplooiën volgens hun privé-opvatting over het goede leven. De vraag hoe we individuen ruimte kunnen geven voor het nastreven en uitvoeren van hun eigen levensplan als uitdrukking van hun idee over het goede leven, geeft richting aan het publieke discours. Verder beperkt het publieke en politieke debat zich tot strikte tolerantie, non-interferentie en terughoudendheid ten aanzien van deze verschillende perspectieven, wat beter klinkt en verkoopt wanneer je het als 'neutraliteit' omschrijft. Maar de publieke ruimte en de politiek zijn dan niet de plaatsen om te zoeken naar wat het goede leven inhoudt.

Particuliere visie, universele claim

Voor wie meent dat mensen sociale wezens zijn en dat individueel en algemeen welzijn met elkaar verbonden zijn, is dat natuurlijk een contradictio in terminis. Immers, het goede leven gaat over leven in gemeenschap en dus onvermijdelijk ook over de vraag hoe die

samenleving er uit moet zien. Voorgaande visie impliceert vanuit dit perspectief dan ook een verschraving van de (betekenis en rol van) politiek. Vanuit de christelijke inspiratie zijn velen het uitgangspunt van Aristoteles genegen.² Geïnspireerd door het joods-christelijke verhaal weten zij zich uitgedaagd hierover na te denken en zich uit te spreken voor een breder publiek dan enkel de eigen achterban. Hier verschijnt een eigenaardige paradox: een particuliere visie claimt een universele inhoud, met name het goede leven voor allen. Anders gezegd, zoeken naar een eenvoudig richtsnoer in het kluwen van de politieke complexiteit brengt de particuliere christelijke visie ertoe de focus te leggen op algemeen welzijn. Daarom moeten we ons enerzijds bewust zijn van de bescheidenheid van haar doelstelling, namelijk een bijdrage te leveren in het gesprek over goede leven voor allen, met allen. Tegelijkertijd vraagt het universeel bevrijdende potentieel van de inhoud wel dat we de reikwijdte ervan niet beperken tot de privésfeer van enkelingen of van beperkte gemeenschappen die al overtuigd zijn van het ideaal, maar deze stem laten klinken en dus ook aandringen op een maatschappelijk debat hieromtrent. Tegen deze achtergrond en vanuit dit bewustzijn probeer ik nu de focus op een welbepaalde visie op algemeen welzijn, namelijk geïnspireerd door het evangelie en het christelijke sociale denken, scherp te krijgen.

Samen leven maakt nog geen samenleving

Wat is dan die maatstaf voor algemeen welzijn? Welke elementen en criteria tonen ons hoe het met (mensen in) onze samenleving is gesteld? Het bruto nationaal product (BNP) is al lang niet meer de enige graadmeter: het BNP laat niet toe om ongelijkheid binnen een land in kaart te brengen en evenmin is een focus op louter economische welvaart voldoende voor het meten van welzijn. Op internationaal niveau geeft de verschuiving richting millennium ontwikkelingsdoelstellingen (MDG's) en meer recent duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) blijk van dat besef. Daartoe behoren naast economische groei, welvaart, het terugdringen van armoede en ongelijkheid, maar ook klimaatverandering, eerlijk werk, duurzame steden en gemeenschappen, onderwijs, gezondheid (zorg), gendergelijkheid. Hoewel het huidige politieke klimaat deze doelstellingen onder druk zet, tonen ze toch de internationale erkenning dat menselijk welzijn en het goede leven meer zijn dan louter economische welvaart. Bovendien is de focus van deze doelstellingen universeel en globaal: het betreft elke mens, zonder onderscheid.

In navolging van Aristoteles veronderstelt het katholieke sociale denken – misschien iets te gemakkelijk – dat we de realisering van deze doelstellingen niet alleen voor onszelf, maar ook voor anderen willen. Zo stelt de Amerikaanse jezuïet David Hollenbach dat mensen niet alleen in vrijheid willen leven, maar ook in solidariteit.³ Of in ieder geval roept de Bijbelse traditie ertoe op het goede leven niet te beperken tot het eigen leven.⁴ Minstens deze twee accenten zijn daarin belangrijk: erop toezien dat iedereen kan floreren en daarbij bijzondere

² Een christelijke tegenstem hierin is die van Stanley Hauerwas die meent dat christenen een zogenaamde 'contrastgemeenschap' moeten vormen: door onderling een gemeenschap te vormen, kunnen zij niet enkel leven in grotere trouw aan het evangelie en het christendom, maar tevens ook voor de buitenwereld explicieter duidelijk maken waar het verschil, het contrast zit. Zie S. Hauerwas, *A Community of Character: Toward a Constructive Christian Social Ethic*, Notre Dame: Notre Dame University Press, 1981.

³ Cf. David Hollenbach, *The Common Good and Christian Ethics*, Cambridge University Press, 2002.

⁴ Cf. Fred Kammer, *Doing Faithjustice: An Introduction to Catholic Social Thought*, New Jersey: Paulist Press, herziene editie 2004.

aandacht hebben voor de meest kwetsbaren, de *anawim* (letterlijk: de kleinen, zij die door noden overstelpt worden, in de Bijbel vereenzelvigd met de weduwen, wezen, vluchtelingen en armen). Deze visie vraagt partijdigheid, niet omdat God de kwetsbare mensen meer bemint dan anderen, maar omdat hun welzijn het meest bedreigd wordt.

Maar mensen willen niet alleen het goede leven voor anderen. Ze willen ook goed samenleven met anderen. Dat heeft fundamenteel te maken met de vraag hoe de samenleving als geheel er moet uitzien. Even terug naar de Bijbel: in confrontatie met de *anawim* wordt het volk van God opgeroepen tot rechtvaardigheid, zijnde het herstellen van de juiste relaties en het bouwen aan verbinding en aan relaties *tout court* zodat ook waar nog geen band was, verbondenheid ontstaat.⁵ Dat uitgangspunt is geworteld in het geloof in God die zich aan het joodse volk geopenbaard heeft als schepper en bevrijder. Van meet af aan gaat het om God in relatie tot een volk, een gemeenschap van mensen dus. En zoals God rechtvaardig en liefhebbend is ten aanzien van dit volk, moet die gemeenschap ook onderling rechtvaardig met elkaar omgaan en dus de 'juiste relaties' nastreven. Ter illustratie: het maakt duidelijk dat armoede niet alleen, en misschien zelfs niet zozeer, een probleem is van honger of gebrek, maar ook, en misschien vooral, van een verstoring van onderlinge relaties. Armoede verstoort de oorspronkelijke lotsverbondenheid, en dan zijn uitsluiting en niet meetellen als volwaardig lid van de maatschappij het probleem. Positief gesteld impliceert dit de opdracht om inclusie en participatie te bevorderen.

Dat betekent dat de – hypothetische – realisatie van de duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) ons dan wel een heel eind vooruit zou helpen, maar toch nog onvoldoende zou zijn. Het streven is immers niet alleen dat mensen over de middelen beschikken die ze nodig hebben voor een volwaardig, menswaardig leven in een gezonde en duurzame natuurlijke leefomgeving. Bedoeling is dat er een gemeenschap ontstaat waarin mensen zich met elkaar verbinden en zich onderling verbonden weten. Onderlinge relaties en verbondenheid, en dus de kwaliteit van het samen leven zelf, staan op het spel. Samen leven maakt nog geen samen-leving.

Onvoorwaardelijke solidariteit

De uitdagingen en weerstanden waar een relationele visie op het goede leven tegenaan loopt, zijn veelvuldig. Daarvan is de 'controlitis'⁶ die onze samenleving in de ban houdt, niet de minste: dat we in toenemende mate situaties kunnen beheersen, doet ons leven in de illusie dat we alles kunnen controleren. We koesteren onze individuele vrijheid als een onmisbaar goed en onverwoestbaar recht. Keerzijde is wel dat alleen het individu aansprakelijk is als het niet lukt. Geen inkomen? Zoek dan werk. Je hebt werk en leeft toch in armoede? Combineer dan een paar flexi-jobs. Je valt uit? Pak jezelf bij elkaar en zorg dat je terug mee kan, liefst zo snel mogelijk. Als gevolg van die keerzijde wordt ons medeleven voorwaardelijk: als je er werkelijk niets aan kan doen of er tevergeefs alles aan hebt gedaan om niet in zo'n situatie verzeild te raken, willen we je helpen en ondersteunen. Zo niet, sta je er alleen voor. De intolerantie voor 'wie het niet onder controle heeft', neemt toe. Het maatschappelijke draagvlak voor solidariteit wordt ondermijnd. Het gevoel van falen is nefast voor het samen-leven: "Geen huur kunnen betalen is niet zo belastend als het

⁵ David Hollenbach, "The Church in the World: The Politics of Justice," *Theology Today* 38 (1982), 489-493.

⁶ F. Rogiers, "Laat het los, laat het gaan", *Standaard magazine*, 5 maart 2016. Zie ook K. Ruytjens en E. Van Stichel, *Ruimte voor het onverwachte*, Leuven: LannooCampus, 2016, 5.

toxische gevoel van schaamte, van persoonlijk falen.”⁷ De aangetaste integriteit en het bewustzijn van verbroken relaties (door armoede, exclusie, marginalisering) wegen soms zwaarder dan de nood zelf.

Binnen de relationele visie daarentegen is solidariteit onvoorwaardelijk en universeel: je hoeft niets te bewijzen alvorens ondersteuning en solidariteit waard te zijn. Voor hij hen op hun fouten wees, ging Jezus ook eerst aan tafel, zelfs met zondaars.

Betekent zulke onvoorwaardelijke solidariteit dan maar meteen een pleidooi voor open grenzen? Daar heb ik niet direct een antwoord op. Mogelijk zou dat onze samenleving, en in het bijzonder de meest kwetsbaren, nog kwetsbaarder maken. Wel impliceert het de verplichting niet blind te zijn voor de structurele problemen en oorzaken van migratie wanneer er maatregelen genomen worden die mensen verhinderen deel uit te maken van onze samenleving. Het werk is niet af met het bewaken van de eigen grenzen. We moeten onderzoeken welke betrokkenheid onze oorspronkelijke lotsverbondenheid van ons vraagt.

Wederkerigheid en ruimte voor het onverwachte

Controlitis leeft maatschappelijk ook op een ander niveau. Geconfronteerd met onverwachte gebeurtenissen (terreur, klimaatopwarming, migratie, jobverlies, ...) kijken we al te makkelijk naar onze politici met de verwachting dat zij die zullen beheersen en controleren en zo onze angst en onzekerheid wegnemen. Op hun beurt houden zij maar al te graag de illusie in stand dat ze het wel kunnen bemeesteren, als ze maar de nodige ruimte krijgen om krachtadig en planmatig op te treden. Rationeel weten we dat die illusie onhoudbaar en onrealistisch is, dat meer militairen op straat of betonblokken terreur en trucks niet zullen tegenhouden. Toch willen we er graag in geloven. Keerzijde is dat die illusie ook hier een hinderpaal wordt voor een verbonden en verbindende samenleving. Relationaliteit ernstig nemen op maatschappelijk niveau wil zeggen: participatie en inclusie bevorderen. Op zijn beurt betekent dat: wederkerigheid valoriseren en, daarmee samenhangend, ruimte laten voor het onverwachte. Dan kunnen participatie en inclusie niet gereduceerd worden tot assimilatie en kan je niet doen alsof vastligt hoe onze samenleving er uit moet zien en dat mensen, en zeker instromers, zich daar eenvoudigweg aan moeten aanpassen.⁸ Relationaliteit veronderstelt wederkerigheid en mogen bijdragen aan de samenleving, maar ook mogen deelnemen aan het debat over hoe die samenleving er dan uit moet zien. Dat vereist ruimte voor het onverwachte en ontvankelijkheid – en dus het opgeven van de illusie van controlitis. Zo de dialoog aangaan is al een vorm van solidariteit en dus een invulling van relationaliteit.

Aristoteles of Hobbes: *what's it going to be?*

Mogelijk was het enkele decennia geleden anders, maar vandaag lijkt een relationele visie op het goede leven voor allen en met allen allesbehalve *mainstream*, zeker wanneer we het politieke discours bekijken. Is het toeval dat geen enkele Vlaamse politieke partij nog expliciet algemeen welzijn in de mond neemt? Het zoeken naar een verbindende samenleving staat onder druk. Vandaar het belang om de eenvoudige focus scherp te houden. Hoe werken we samen aan een inclusieve samenleving waarin iedereen ertoe doet en waar wederkerigheid leeft, zodat ieder zijn unieke bijdrage kan leveren om samen

⁷ Stephen J. Pope, *A Step Along the Way: Models of Christian Service*, Maryknoll (NY): Orbis Books, 2015, 153.

⁸ Zie in dit verband ook Erik Borgman, *Leven van wat komt: Een katholiek uitzicht op de samenleving*, Utrecht: Meinema, 2017.

samenleving te maken? Het gaat dus niet louter over inclusie als assimilatie, noch over het uitbouwen van de samenleving als een 'hotel' waarin iedereen mits 'betaling van de kosten' naast elkaar zijn of haar intrek kan nemen. Wel gaat het over 'het huis dat we samen bouwen'.

Maar – en hier komt het onderscheid tussen Aristoteles en Hobbes terug – dat veronderstelt een bepaalde visie op hoe we elkaar beschouwen. Als last of als verrijking? Als een obstakel voor onze zelfontplooiing of als bron voor onze zelfontdekking? Als bedreiging of als geschenk en zegen, weliswaar met het risico kwetsuren op te lopen?⁹ Als dat laatste gebeurt, komen we in de verleiding ons af te sluiten, te kiezen voor een (Br)exit. Maar dan missen we de kans van de verrijking die de ontmoeting inhoudt. Aan onze politici de keuze. Maar ook aan elk van ons.

Bio

Ellen Van Stichel (1983) is als senior researcher verbonden aan het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving (DSTS, Amsterdam) en gastonderzoeker aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Ze is onder meer co-editor van *Fullness of Life and Justice for All: Dominican Perspectives* (ATF Press, 2019) en auteur van *Uit liefde voor rechtvaardigheid* (Pelckmans, 2016).

⁹ Cf. Luigino Bruni, *The Wound and the Blessing: Economics, Relationships and Happiness*, New York: New City Press, 2012.